

Izvještaji iz “Balvanije”: imagološka artikulacija pobune Srba u Hrvatskoj u *Slobodnoj Dalmaciji* i *Glasu Slavonije*

VINKO DRAČA

Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu

Članak nudi imagološku analizu izvještavanja o pobuni Srba u Hrvatskoj u dva regionalno snažna dnevna lista: Slobodnoj Dalmaciji i Glasu Slavonije tijekom 1990. i 1991. godine. Izvještavanje i komentiranje samih početaka ratnih zbivanja u dnevnom tisku promatra se kroz tri česta i zastupljena skupa imagama preko koje se percipiralo Srbe u Hrvatskoj: imagem “Balkana” i “Europe” kao semantički suprotstavljenih pojmova kroz koje se percipiralo Srbe i Hrvate, imageme “hajdučiji” i “razbojništvu” i narativ o “zavjeraštvu”. Svi navedeni imagemi evocirali su etničke stereotipe i poticali strah i mržnju prema Srbima i s vremenom su postupno uklopljeni u dominantan nacionalistički narativ.

KLJUČNE RIJEČI: *Srbi; imagologija; etnički stereotipi; dnevni tisak; nacionalizam; Slobodna Dalmacija; Glas Slavonije*

/

Uzroci raspada Jugoslavije i krvavih sukoba u 1990-ima tema su rasprava i kontroverzi među društvenim znanstvenicima i političkim analitičarima. Dejan Jović u svojoj knjizi *Jugoslavija: država koja je odumrla* prepoznaje čak osam razloga raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije koji su prisutni u akademskim publikacijama: ekonomska kriza, nacionalizam, kulturne razlike među jugoslavenskim narodima, promjene u međunarodnoj

politici, ulogu određenih ličnosti u stvaranju i razaranju jugoslavenske države, predmoderni karakter jugoslavenske države i strukturalno-institucionalne razloge (Jović, 2003: 23). Iako, nijedna od tih interpretacija nije adekvatna ako ju se smatra jednim uzrokom raspada Jugoslavije, Jović smatra da je svaki od navedenih pristupa dao bitan doprinos razumijevanju raspada Jugoslavije i ratova devedesetih godina prošlog stoljeća, osim pristupa koji uzrok raspadu Jugoslavije vidi u drevnoj mržnji (Jović 2003:24). Usprkos tome, pretpostavka da se Jugoslavija raspala “jer su se njezini narodi oduvijek mrzili, a bili prisiljeni živjeti zajedno u umjetnoj tvorevini versajskog poretka” (Jović, 2003: 37) ostaje jedan od najrasprostranjenijih pristupa u novinskim analizama i u javnom mišljenju na Zapadu i prema Joviću, neopravdana popularnost te teorije je najzaslužnija za nerazumijevanje uzroka raspada Jugoslavije. Teorije o “drevnoj mržnji” i nemogućnosti suživota između Srba i Hrvata postale su, usprkos svojoj ahistoričnosti, zastupljenije i u hrvatskoj i srpskoj historiografiji od devedesetih godina nadalje.

Uistinu, svaka teorija koja esencijalizira i kolektivizira nešto inherentno subjektivno i osobno kao što je emocija mržnje pati od nebrojenih problema, koji se vrlo često ističu ako se toj, u javnom diskursu često isticanoj teoriji pristupa kritički. Jedan od najočitijih problema je da samo opravdavanje političkih procesa mržnjom oduzima mogućnost kompleksnijih motivacija za političko djelovanje, kako političkih elita, tako i običnih građana koji su se našli usred međuetničkog sukoba. Dapače, i sam kompleksan *interplay* između nosioca političke vlasti, različitih političkih stranaka i drugih grupacija i “običnih ljudi” je posve odsutan u teorijama koje ističu mržnju kao glavni uzrok raspada: narodi djeluju kao homogena skupine, vođene jednom razornom emocijom. Ne može se izbjeći dojam da takvi pristupi često polaze od pojednostavljene orijentalizirane predodžbe područja jugoistočne Europe kao prostora stalnih plemenskih borbi, te konstruiraju Srbe i Hrvate unutar egzotične heteropredodžbe mitomanskih nacija opsjednutih vlastitom krvavom prošlošću koja se stalno ponavlja. Kao primjer takvog seta predodžbi služe, između ostalih, teze Josipa Županova o “dobuanskoj” teoriji sukoba između Hrvata i Srba gdje se tvrdi da je suživot Hrvata i Srba bio opterećen stalnim, gotovo patološkim strahom, te putopisno povijesna studija američkog novinara Roberta D. Kaplana *Balkanski duhovi* (2004). Također, takve predodžbe ne uspijevaju objasniti izostanak većih međuetničkih sukoba između Hrvata i Srba prije dvadesetog stoljeća, iako su navedeni narodi stoljećima dijelili

životni prostor, te ignoriraju legitimitet koji je službena politika “bratstva i jedinstva” uživala u socijalističkoj Jugoslaviji. Dapače, u pokušaju da objasne uspješan i miran suživot različitih naroda u socijalističkoj Jugoslaviji, znanstvenici koji objašnjavaju sukob kroz prizmu etničke netrpeljivosti utiču se “teoriji ledenice”. “Teorija ledenice” počiva na pretpostavci da su socijalistički hladnoratovski režimi potisnuli i “zaledili” etničke netrpeljivosti, dok su “otapanje” hladnoratovskih napetosti i pojava demokracije uzrokovali njihovo ponovno aktualiziranje (Vejevoda, 1995: 44; Jović, 2003: 43). U jugoslaven-skom slučaju, to bi značilo kako je etnička mržnja u nekadašnjoj zajedničkoj državi bili suspregnuta, “zamrznuta” kombinacijom represivnih politika koje su zabranjivale prisutnost tema iz nacionalne povijesti u obrazovanju i javnom diskursu i propagandnim promicanjem ideologije jugoslavenstva. No budući da je genocid nad Srbima, koji je pokrenula kvislinška ustaška vlast u Drugom svjetskom ratu, bio jedini etnički motivirani zločin koji se ističe svojom svirepošću u višestoljetnoj povijesti zajedničkog života Hrvata i Srba, i budući da većina ozbiljnih studija Drugog svjetskog rata govori kako ustaški režim nije imao široku podršku hrvatskog naroda, ostaje nejasno gdje je izvor “povijesne mržnje” koju je socijalistički režim navodno “zaledio”. Mediji iz Srbije su početkom devedesetih, često koristili traumu ustaškog genocida kako bi mobilizirali hrvatske Srbe protiv HDZ-ove vlasti, no slične povijesne traume se opetovano aktualiziraju diljem svijeta i rijetko su povod uskrснуću nacionalizma u društvima u kojima isti već ne postoji. Čini se da se u slučajevima korištenja kolektivnih trauma u svrhu nacionalističke mobilizacije više radi o naglašavanju prethodnih međuetničkih sukoba kako bi se povijesna istina stavila u službu određenih politika, nego o dokazu povijesne mržnje.

Pristup ratovima devedesetih, kakav su primijenili znanstvenici poput Valère Philipa Gagnona, Heike Karge i Sabine Ramet, također osporava tvrdnje da je rat u devedesetima bio posljedica međuetničke mržnje. U prilog tome oni navode istraživanja javnog mnijenja u zadnjim godinama postojanja Jugoslavije, koja govore da je samo mali postotak Hrvata i Srba isticao međuetničke napetosti kao problem, te da je velik broj Hrvata i Srba u SR Hrvatskoj imao pretežno pozitivnu sliku o drugom narodu. Gagnon tako navodi da su, prema istraživanju provedenom 1989. godine u SR Hrvatskoj, dvije trećine Hrvata i sedamdeset i dva posto Srba ocijenili odnose između naroda u svojoj zajednici kao izrazito dobre ili uglavnom dobre, a tek 8.7 % Hrvata i 3.5 % Srba kao izrazito loše ili uglavnom loše (Gagnon, 2004: 36) Osim toga, u trenuci-

ma neposredno prije raspada Jugoslavije, rastao je broj interetničkih brakova između Hrvata i Srba, a ekstremno-nacionalističke stranke su 1990. dobile zanemariv broj glasova na izborima, dok su "umjereno" nacionalističke stranke poput HDZ-a uspjele ostvariti parlamentarnu većinu, uglavnom zahvaljujući izbornom sustavu koji im je išao na ruku i ublažavanjem nacionalističke retorike neposredno prije izbora (ibid: 39). Prema tim istraživačima i istraživačicama ratovi iz devedesetih posljedica su nastojanja hrvatskih i srpskih elita da političke sukobe oko budućnosti jugoslavenskih republika (uglavnom vezane uz trendove koji su stremili većoj ili manjoj "centralizaciji" političke moći unutar federacije) postave u etnički okvir i iskonstruiraju politički prostor bivše Jugoslavije kao prostor na kojem se narodi bore za vlastiti opstanak. Pojava nacionalizma i etničkih netrpeljivosti nije produkt dubokih međuetničkih netrpeljivosti, nepomirljivih kulturnih razlika ili kolektivnih trauma iz prethodnih ratova, koje su zahtijevale osvetu, već proizvod smišljene politike elita koje su nametnule nacionalizam kao dominantni okvir unutar kojeg će se na jugoslavenskom prostoru konstruirati nove nacije-države. Etnički sukobi na području Jugoslavije mogu se promatrati kao rat različitih etničkih nacionalizama protiv same ideje južnoslavenskog zajedništva na čijim je temeljima Jugoslavija kao država izgrađena (Jović, 2003: 44).

Moje istraživanje oslanjat će se uglavnom na teorijska istraživanja ove skupine istraživača, a fokus će biti na pitanjima: kako se razvijao medijski diskurs o prvim sukobima između Hrvata i Srba u Hrvatskoj, te kako su ti sukobi postavljeni u okvire isključivo nacionalnih dihotomija. Masovni mediji u Hrvatskoj početkom su devedesetih još uvijek bili pod direktnom ili indirektnom kontrolom državnih elita. Tako je HDZ-ova vlast već dva mjeseca nakon prvih višestranačkih izbora donijela zakon o Radioteleviziji i Radioteleviziju Zagreb (kasnije preimenovanu u Hrvatsku radioteleviziju – HRT) podvrgla većoj kontroli državnih vlasti i pretvorila ju u 24-satno propagandno glasilo novog režima (MacDonald, 2002: 101). Slična kontrola je, kroz imenovanje podobnih kadrova i otpuštanje protivnika novog režima uspostavljena i u glavnim tiskovnim medijima poput *Vjesnika* i *Večernjeg lista*. Gdje ta kontrola nije postojala u početku, nezavisni mediji su nasilno gašeni (poput *Danasa*) preuzimani u sumnjivim privatizacijama (*Glas Slavonije*, *Slobodna Dalmacija*) ili je njihov rad ometan pozivima na mobilizaciju, prijetnjama i sudskim progonom (*Feral Tribune*). Rad će polaziti od pretpostavki da mediji ne djeluju isključivo kao više ili manje objektivno sredstvo informiranja već kao "vratari"

(*gatekeepers*), prema *network gatekeeper* teoriji Karine Barzilai-Nahon. *Gatekeeping* je proces preko kojeg se velik broj poruka selektira i transformira u vijesti koje dolaze do javnosti (Shoemaker, prema Barzilai-Nahon, 2008: 1494 – 1495). Ta kontrola informacija je u nužnoj vezi s društvenim institucijama koje imaju političku i ekonomsku moć nad medijima i koje kontroliraju mreže distribucije informacija.

U radu ću, na primjeru dvaju regionalnih dnevnih listova, *Slobodne Dalmacije* i *Glasa Slavonije*, nastojati istražiti kako su glavni mediji u Hrvatskoj, kroz izvještavanje o aktualnim događajima, prenošenje poruka pripadnika političkih i intelektualnih elita i objavljivanje kolumni oblikovali sliku Srba kao neprijateljskog i prijetećeg Drugog, te tako normalizirali šovinistički diskurs protiv Srba i kod jednog dijela populacije stvorili ravnodušnost prema zločinima nad pripadnicima srpskog naroda. Razdoblje obuhvaćeno u istraživanju je Gordana Vilović nazvala prvim razdobljem povijesti govora mržnje u samostalnoj Hrvatskoj, za vrijeme kojeg govor mržnje prenose neki od glavnih državnih medija, kao i “nezavisni” mediji poput *Slobodnog tjednika* (Vilović, 2011: 68). *Slobodna Dalmacija* i *Glas Slavonije* započinju s govorom mržnje nakon što su ti listovi prošli privatizaciju. Ovo istraživanje otkriva i analizira plasiranje negativnih predodžaba o hrvatskim Srbima u dvama dnevnim listovima čiji su se novinari istodobno često suprotstavljali dominantnom narativu i takvoj transformaciji njihovih novina.

Od devedesetih godina provedeno je nekoliko istraživanja o ulozi medija u ratovima devedesetih. Ta istraživanja često nisu polazila iz historiografske ili historijsko imagološke perspektive, već su uglavnom bila sociološke naravi, a neka od njih su ratne sukobe na području bivše Jugoslavije promatrala kroz prizmu šire problematike etičkog izvještavanja o međuetničkim sukobima. Jedna od prvih studija objavljenih na tu temu bila je studija Marka Thompsona, *Kovanje rata: mediji u Hrvatskoj, Srbiji i Bosni i Hercegovini* koja je svoje prvo, englesko izdanje doživjela već 1994. godine. Thompsonova studija ne ulazi u detalje procesa formiranja negativne slike etničkog *Drugog* u medijima i normalizacije nacionalističkog diskursa, već više prati procese kojima su vlasti u Hrvatskoj, SR Jugoslaviji i Bosni i Hercegovini vršile pritisak na medije i borile se za kontrolu medijskog prostora u svrhu učinkovitijeg širenja ratne propagande.

Bitan doprinos proučavanju antisrpske retorike u hrvatskim medijima dao je i Boris Rašeta svojim člankom “*Slobodni tjednik i Srbi u Hrvatskoj*”

objavljenim 1998. u *Ljetopisu Srpskog kulturnog društva Prosvjeta*. Članak analizira ratnohuškačku retoriku tabloida *Slobodni tjednik*. O širenju mržnje prema Srbima i poticanju na nasilje prema njima na stranicama *Slobodnog tjednika* početkom devedesetih godina do danas je napisano još nekoliko utjecajnih radova – među ostalima nekoliko članaka Gordane Vilović o problemu govora mržnje u hrvatskim medijima u devedesetim godinama prošlog stoljeća te diplomski rad Josipe Perković “Kovanje rata u Sisku kroz pisanje lista *Slobodni tjednik* u razdoblju 1990. — 1993. godine”, koji je obranjen 2015. na studiju sociologije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Rad Igora Kanižaja “Propaganda protiv istine: slike rata u medijima 1991. godine”, objavljen u zborniku *Kultura sjećanja: 1991. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti* proučava ratno izvještavanje iz perspektive suvremenih teorija medija, no pretežno se jednostrano bavi izvještavanjem režimskih medija u Srbiji i već u naslovu postavlja problematiku medijskog diskursa na pojednostavljenu os suprotstavljanja propagande i istine. Jedna od relevantnijih studija političkog i medijskog diskursa u devedesetima, koja pokriva srpski, hrvatski i bošnjački tisak, studija je sociolingvistica Ive Žanića, *Barjak na Planini: politička antropologija rata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1990 — 1995*, objavljena 2018. godine. Žanić analizira prisutnost diskursa koji evocira povijesnu mitologiju vezanu uz lik “hajduka” u političkom govoru devedesetih. Od studija vezanih uz novinarstvo početka devedesetih bitno je istaknuti i nedavnu studiju Borisa Pavelića *Smijeh slobode: uvod u Feral Tribune*, iz 2014. godine.

Ovaj rad proučava tekstove objavljene u *Slobodnoj Dalmaciji* i *Glasu Slavonije* tijekom 1990. i 1991. s naročitim osvrtom na ključne povijesne događaje koji su prethodili otvorenom vojnom sukobu na području Hrvatske: prve višestranačke izbore za Hrvatski sabor, pobunu krajiških Srba u ljeto 1990. (tzv. “balvan revolucija”), sukob u Pakracu u ožujku 1991., “krvavi Uskrs na Plitvicama”, pogibiju hrvatskih redarstvenika u Borovu Selu, i eskalaciju sukoba u Sjevernoj Dalmaciji i Slavoniji u ljeto/jesen 1991. godine. Prije njihove nasilne privatizacije i *Slobodna Dalmacija* i *Glas Slavonije* bili su listovi čije izvještavanje i pisanje o sukobima na području bivše Jugoslavije nije bilo po volji novoizabranoj HDZ-ovoj vlasti. Razlog tome je činjenica da su urednici navedenih novina nastojali o događajima izvještavati nepristrano te u razjašnjavanje kompleksnih sukoba uvesti što više dostupnih strana priče. Njihov *gatekeeping* nije se zadovoljavao isključivo službenim priopćenjima, niti je uvijek reproducirao dominantnu retoriku stranke na vlasti. Kao mediji, navedene su tiskovine angažirano shvaćale

svoju ulogu informativnih i za rasprave otvorenih institucija. Usprkos image-mima koji su se provlačili kroz retke navedenih novina, ne može se reći da je nacionalna isključivost bila eksplicitan element uređivačke politike.

Slobodna Dalmacija je naročito dugo odolijevala političkim pritiscima na njezine novinare te se u izvještavanju trudila zadržati dojam neutralnosti. O žestini institucionalnih i izvaninstitucionalnih pritisaka na tu novinu svjedoči i činjenica da su u ožujku 1991. organizirane demonstracije pred redakcijom *Slobodne Dalmacije* u Splitu. *Slobodnu Dalmaciju* je u listopadu 1991. preuzeo novi, HDZ-u skloni upravni odbor, a nakon štrajka novinara i brojnih upravnih sporova, list je 13. svibnja 1993. prodan tajkunu Miroslavu Kutli. *Glas Slavonije* bio je pod utjecajem žestokih političkih podjela u predratnom i ratnom Osijeku, gdje se odvijao sukob između Branimira Glavaša i umjerenijih struja HDZ-a, koji se direktno odražavao na uređivačku politiku. U ljeto 1991. Branimir Glavaš je nasilno preuzeo redakciju *Glasa Slavonije*. Od tog trenutka javljaju se značajne razlike u izvještavanju ta dva lista: *Slobodna Dalmacija* zadržava dojam neutralnosti, iako često prenosi nacionalistički intonirane vijesti iz drugih medija poput *HINE* i *Vjesnika* i daje prostor članovima nacionalističkih stranaka i predstavnicima vlasti. *Glas Slavonije* od ljeta 1991. posve usvaja ekstremno nacionalistički diskurs i na svojim stranicama počinje s progonom “izdajnika” i “petokolonaša”. Svejedno, unutar pluralističkog izvještavanja oblikovani su brojni narativi koji su postavljali polje sukoba u jasno definirane epistemološke okvire s “mi — oni” dihotomijama, te su na krizu Jugoslavije gledali kroz setove polarnih opozicija koje su s vremenom zadobivale nacionalni karakter i služile nacionalnoj homogenizaciji i mobilizaciji.

/ Historijska imagologija kao metoda analize povijesnih izvora

Tekstovi obuhvaćeni ovom studijom analizirani su metodom *historijske imagologije*. Historijska imagologija je pristup koji se razvio iz književne imagologije, a koji analizira formiranje predodžbe o drugome u različitim vrstama povijesnih izvora. Kao disciplina nastala pod utjecajem postkolonijalnih i literarno-kritičkih smjerova, imagologija predodžbe *Drugog* analizira na kritički i dekonstrukcijski način (Leersen, 2007: 17), negirajući esencijalizam prisutan u većini karakterizacija određene skupine (rasne, nacionalne, rodne, vjerske

ili neke druge), pokazujući interes za odnose moći pod utjecajem kojih su navedene karakteristike formirane te na njihovu recepciju i utjecaj na društvene procese. Historijska imagologija promatra setove stereotipa i karakteristika koji se pripisuju pojedinoj naciji kao rezultate pristranih percepcija, često i svjesnih iskrivljavanja činjenica koji služe pragmatičnom i često političkom cilju. Samim time, ona je fokusirana na reprezentaciju kao tekstualnu strategiju ili kao diskurs. Diskurs nacionalnih stereotipa funkcionira tako da uspostavlja referencijalni odnos prema empirijskoj stvarnosti iznoseći tvrdnju da skupina X ima karakteristiku Y kao unaprijed dato svojstvo (Leersen, 2007: 27). Takve tvrdnje iznesene unutar političkog polja, naročito od institucija koje imaju epistemički autoritet objašnjavanja stvarnosti mogu dovesti do internaliziranja predrasuda, koje se, u slučaju da se određena skupina negativno reprezentira, zatim mogu konkretizirati u konkretne političke akcije diskriminacije i opresije.

Prvi korak u svakoj imagološkoj analizi je definiranje konkretnih *tropa* i *imagera* kojima će se analiza baviti i objašnjavanje interteksta navedenih *tropa*, kao i njihovog tekstualnog konteksta. Ovaj rad bavi se skupom *imagera* pomoću kojih su Srbi bili predstavljani u dva regionalna dnevna lista tijekom prve dvije godine oružanog sukoba u Hrvatskoj. Samim time, radi se o primjerima nacionalne heteropredodžbe u medijima masovnog informiranja. Formiranje nacionalnih heteropredodžbi (slika Drugog) i autopredodžbi (slika nacije kojoj sami pripadamo) je proces konstruiranja specifične stvarnosti o naciji ili nacijama o kojima se govori, proces koji oblikuje svjetonazor neke zajednice i utječe na njene norme i vrijednosti (Neumann, 2009). Također, on se gotovo uvijek formira kao opozicija: imaginarna slika Drugog će u procesu interpretacije biti sukobljena slici zajednice kojoj pripada pošiljatelj poruke, a često i slici zajednice koja je adresat te poruke. Naravno, postavljanje dvaju skupina u opoziciju često se koristi kako bi esencijalizirao i objasnio pojedine društvene napetosti i postavio ih u okvire definirane značenjskim i ideološkim poljem (u ovom slučaju nacionalizma). Proces "stereotipiziranja" neke skupine je pragmatičan proces orijentiran prema recipijentu poruke, a u moderno doba sredstva javnog priopćavanja su jedan od najbržih načina širenja poruke prema recipijentu.

U analizi će biti predstavljene tri osnovne diskurzivno/imagološke matrice kroz koje su se promatrali sukobi u Hrvatskoj tih godina. Jedan je par često preklapajućih reprezentacijskih dihotomija unutar kojih se hrvatski nacional-

ni identitet promatra kao europski i demokratski nasuprot “boljševičkom” i “balkanskom” karakteru kako srbijanske vlasti, tako i politike Srba u Hrvatskoj. Na njega se nadovezuje drugi imagem koji je na primjeru govora predstavnika političke vlasti već analizirao Ivo Žanić a koji predstavlja pobunjene Srbe kao “odmetnike”, “hajduke” i “nasilnike”, nasuprot ponašanju Hrvata i predstavnika hrvatske vlasti koje se predstavlja kao djelovanje u okviru zakonskih i civilizacijskih normi. Treći diskurs je diskurs raskrinkavanja Srba kao “petokolonaša” i različitih “zavjera” usmjerenih protiv hrvatske suverenosti i sigurnosti hrvatskih građana, koje su postale naročito učestale nakon otvorene eskalacije oružanih sukoba u ljeto 1991., ali koji su u obliku straha od “kosovizacije” Hrvatske bile u određenoj mjeri prisutni još od ranih osamdesetih (Blanuša, 2011: 177). Imagemi “balkanizma”, “odmetništva” i “nelojalnosti” bili su ciljano perpetuirani od strane nositelja hrvatske političke vlasti, pripadnika političke i intelektualne elite i od pojedinih novinara i ostalih *opinion-makers* u medijima.

Četvrti, često spominjali imagem Srba kao “remetilačkog faktora” u Hrvatskoj, u velikoj se mjeri provlači kroz sva tri navedena imagema. Unutar imagema o “balkanskom” karakteru Srba, Srbi djeluju remetilački zbog svoje “zaostale kulture” koja je nekompatibilna s “europskom i demokratskom” kulturom Hrvata. Kad su predstavljeni kao teroristi i “hajduci” njihovo remetilačko djelovanje se manifestira kroz sklonost bezakonju, dok unutar zavjeraškog imagema, Srbi djeluju kao remetilački faktor putem navodnih spletki koje su usmjerene protiv hrvatske nezavisnosti. Svrha tih imagoloških konstrukcija bila je dvojaka: stvaranje atmosfere nepovjerenja prema Srbima u Hrvatskoj i pretvaranje zajednice koja je dotad funkcionirala kao multietnička i kohezivna u zajednicu podijeljenu po etničkim linijama. Cilj je, također, i pozitivna afirmacija nove HDZ-ove vlasti kao suvremene, europske, demokratske i legitimne. Kao takvi, oni su bili sredstvo preko kojih se stvarnost, donedavno obilježena suživotom, postavljala u okvire borbe “nas” protiv “njih”.

/ “Balkan” i “Europa”, boljševizam i demokracija

Prije početka otvorenih oružanih sukoba u Jugoslaviji, (i na početku pobune hrvatskih Srba), u rujnu 1990. godine, novinarka Zrnka Novak napisat će za sarajevsko *Oslobođenje* članak “Nema čistih ruku”. Novak će u njemu, zdvajajući nad eskalacijom međuetničkih napetosti, napisati da umjesto da postanemo

integralni dio Europe, “ponovno postavjemo Balkan, tonemo u njega podjedna-ko u Ljubljani, kao i u Zagrebu, u Beogradu, Staroj Pazovi i Foči, u Velikoj Kladuši, Prištini i Skopju” (Novak, rujna 1990). Pojam “Balkan” se tako devedesetih počinje vraćati u medijsku upotrebu sa svim svojim mračnim i negativnim konotacijama, nakon što je u periodu socijalističke Jugoslavije bio odsutan ili projiciran negdje izvan Jugoslavije, u susjedne i ne baš prijateljske zemlje: Albaniju, Bugarsku i Rumunjsku. Kako tvrdi Bakić-Hayden, razlog tome je dvojak: službena ideologija “bratstva i jedinstva” naglašavala je sličnosti među jugoslavenskim narodima, prema tome, negativno konotiranje nekih naroda kao “balkanskih” bilo bi shvaćano kao subverzivni nacionalizam. Drugi razlog je vanjska politika socijalističke Jugoslavije, koja je u “pokretu nesvrstanih” okupljala uglavnom nekadašnje kolonije europskih zemalja i time se odmicala od eurocentrične slike svijeta čijem kulturnom imaginariju “orijentalizmi” i iz njih derivirani “balkanizmi” pripadaju. Izbijanjem ekonomske krize početkom osamdesetih, javljaju se podjele između ekonomski razvijenijih i siromašnijih republika, koje će krajem osamdesetih prerasti u dihotomiju između republika koje su civilizacijski dio Europe (Slovenija i Hrvatska) i one koje su civilizacijski dio Balkana (Srbija, Makedonija, Crna Gora) (Bakić-Hayden, 2006: 38—40). Balkan, isprva korišten kao neprecizan geografski pojam iz putopisne literature zapadnoeuropskih društvenih elita, dobiva negativne konotacije nakon Balkanskih ratova i Prvog svjetskog rata, a prema Mariji Todorovoj predstavlja spoj stereotipnih orijentalističkih predodžbi poput “nečistoće, pasivnosti, nepouzdanosti, mizoginije, sklonosti intrigama, neiskrenosti, oportunitizma, lijenosti, praznovjerja, letargije, lijenosti, neučinkovitosti i nesposobne birokracije”, s posebnom notom “okrutnosti, drskosti, (političke) nestabilnosti i nepredvidivosti”. Taj set imagama stoji u suprotnosti s načinom na koji se karakterizira Europu, kao središte razuma, čistoće, uređene vlasti, samokontrole i osjećaja za pravdu (Todorova, 2009: 119). Dok je Orijent u europskoj heteropredodžbi egzotični i “primitivni” drugi, Balkan će biti “tamna strana” Europe, nasilan i zaostali poluotok na kojem počinju svjetski sukobi i kojim dominira “tribalizam”, “plemenska mržnja” i “barbarstvo” (Todorova, 1994: 453). Dominantan nacionalni narativ u Hrvatskoj, prema članku politologinje Nataše Zambelli počiva na autopredodžbi Hrvatske kao zemlje ...na rubnom području Zapadne Europe, a taj stav podupiru povijesne činjenice o pripadnosti zapadnoeuropskim imperijima, a ne Bizantu i Otomanskom Carstvu. Nadalje, koristi se

latinica, a ne ćirilica i dominantna vjeroispovijest nije pravoslavna, nego katolićka, Ńto takoder doprinosi identificiranju hrvatskog identiteta kao pripadnog dijela zapadnoeuropske civilizacije. (Zambelli, 2010: 61).

Zambelli dalje kaŃe kako, budući da je koncept Balkana negativno intoniran kao “nasilno i neracionalno podrućje”, nasuprot “mirnom i racionalnom” Zapadu, “postojanje stvarne ili realne opasnosti Hrvatskoj s ‘Balkana’ omogućuje Hrvatskoj pribliŃavanje i prikljućivanje Zapadu” (Ibid.) Balkan se dakle, unutar hrvatskih i ostalih proeuropskih politićkih narativa (koji su se nastavili i nakon devedesetih, te su danas ćak prisutni i u Srbiji) negativno konotira kao zaostalo i nasilno podrućje te se dovodi u kontrast s “europeljstvom” koje se poistovjećuje s progresivnim vrijednostima razuma, mira, civilizacije i demokracije. Granica između Europe i Balkana pritom postaje granica između Hrvatske i Srbije.

Poćetkom devedesetih, *balkanizam* dakle postaje jedna od dominantnih prizmi kroz koju se gleda sukob u bivŃoj Jugoslaviji. No dio javnih osoba u Hrvatskoj i Sloveniji će već krajem osamdesetih koristiti balkanizam kao skup ideologema kojima će prikazivati ostale jugoslavenske republike i narode, predstavljajući sebe kao Europu. U Hrvatskoj se takav pristup moŃe iŃćitati iz podjele koju je sociolog i kasniji savjetnik predsjednika Franje Tuđmana Slaven Letica opisao u listu *Danas* 1989. godine, izjavivŃi da su se u Jugoslaviji razvila dva idealtipska modela politićkih sustava: “istoćni model” koji je, karakteriziran politićkim monizmom, prisutan u Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji i “zapadni”, karakteriziran pluralizmom i parlamentarizmom i prisutan u Sloveniji i Hrvatskoj (Letica, lipnja 1989). Povjesnićarka umjetnosti Ńeljka Ćorak pak izvodi iz oblika granica Hrvatske, zakljućak o specifićnoj ulozi Hrvatske kao brane koja Ńtiti Europu od istoka (Ćorak, 1993: 56). I prije pobjede HDZ-a na izborima i napuŃtanja socijalizma, u politićki se diskurs polako uvodi imaginarna geografska razdjelnica koja odvaja “europske” Hrvatsku i Sloveniju od “balkanskih” istoćnih republika. NapuŃtanje “Balkana” bilo je percipirano dvojako: i kao put u suverenost i kao put prema demokraciji, progresu i liberalnim i kapitalistićkim vrijednostima. Nakon pobjede HDZ-a ta dihotomija postaje dio sluŃbenog politićkog diskursa te stranke. Marko BariŃić će tako u *Glasniku Hrvatske demokratske zajednice*, 7. kolovoza 1990., istaknuti kako pobjeda HDZ-a znaći povratak Hrvatske u Centralnu Europu kojoj je uvijek pripadala osim “nedavne proŃlosti” kad su “balkanizmi” i “samozvani

predstavnicima naroda” podvrgavali hrvatski državni teritorij “azijatskom obliku vladavine” (Barišić, kolovoza 1990).

Imagem balkanizma će se, s porastom međuetničkih napetosti sve češće projicirati i na Srbe u Hrvatskoj pa će počeci pobune krajiških Srba biti dočekani nizom epiteta koji promatraju njihovo političko djelovanje kao izraz “balkanskog mentaliteta”. *Slobodna Dalmacija* i *Glas Slavonije* tako od sredine kolovoza donose niz naslova koji prizivaju imaginarij kojim su se opisivali Balkanski ratovi. U *Glasi Slavonije* se tako 11. kolovoza srpski zahtjevi za autonomijom svrstavaju u “pozamašnu košaru balkanizama”, zajedno s “onima koji su još opterećeni četništvom, ustaštvom i partizanštinom” (GS, 11. kolovoza 1990). Tako će pripoćenje grupe javnih, političkih, kulturnih i znanstvenih ličnosti 19. kolovoza upućeno Saboru, Predsjedniku Republike i Vladi u kojem komentiraju pobunu u Krajini istaknuti:

Hrvatski je narod u svojoj novijoj povijesti bio ne jednom onemogućen da ostvari svoje povijesne težnje i da uredi život sukladno evropskim civilizacijskim stečevinama. Sada ga snage velikodržavnog hegemonizma opet pokušavaju uvući u balkansku krčmu kako bi se spasio agresivni bastion boljševizma u Srbiji. (SD, 19. kolovoza 1990)

U istom broju *Slobodne Dalmacije* Vlado Gotovac će u svom tekstu naslovljenom “Balkanski barbarizam” optužiti Jovana Raškovića i ostale pobunjene Srbe da “nas barbariziraju” i “skidaju s dnevnog reda Europu” (SD, 19. kolovoza 1990). Dva dana kasnije, pobuna Srba otvoreno je opisana kao “balkanska oružana pobuna” (SD, 21. kolovoza 1990). Intenziviranjem sukoba između hrvatske vlade i pobunjenih Srba, prostor koji su potonji kontrolirali postaje zamišljeni prostor Balkana i Orijenta, pa možemo reći da se preko balkanističkog diskursa ponovno aktualizira nacionalni mit o Hrvatskoj kao “predziđu kršćanstva” samo je ovaj put prostor suverene Hrvatske aktualiziran kao “predziđe Europe”. Tako će se u članku u *Glasi Slavonije* od 6. travnja 1991., napisanog nakon incidenta na Plitvičkim jezerima, kojeg potpisuje Anđelko Milardović, prostor Krajine opisivati kao zamišljena zemlja “Balvanija”. Već sama tvorba imena podsjeća na imena zemalja iz avanturističkih romana smještenih na mitski Balkan ili u imaginarnu Europu poput Ruritnije ili Herzoslovakije, kakvi su bili popularni u kasnom devetnaestom i ranom dvadesetom stoljeću. “Balvanija” je nazvana po balvanima kojima su obilježene granice te republike, a “balvan je arhaično, precivilizacijsko sredstvo političke borbe”.

Državljanu “Balvanije” Milardović opisuje kao priglup, drske i patološki nasilne “Balvance” koji slijepo slušaju svoje vođe “dentista” Babića i “harambašu” Martića (GS, 6. travnja 1991). U opisu “Balvanije” pobunjenim su Srbima pridodani svi uobičajeni orijentalizmi i balkanizmi, a pobuna je opisana kao puki čin balkanskog primitivizma potaknuta od orijentalnih “voždova” iz Beograda. “Balkanski karakter” Srba često se priziva pozivanjem na “primitivne” aspekte njihova političkog djelovanja. Tako Željko Krušelj, na tragu Roberta Kaplana koji u poznatom ulomku iz “Balkanskih duhova” smješta genezu ideologije nacizma na Balkan, navodi da je “srbijanski koncept krvi i tla anakronizam kakvom nema jednakog na starom kontinentu” (GS, 4. rujna 1991). Pritom Krušelj zanemaruje da je *Blut und Boden* ideologija upravo produkt njemačkog romantičnog nacionalizma, te da nije bila široko prisutna u nacionalističkim narativima naroda Jugoslavije.

Paralelno s prikazivanjem Srba kao “Balkanaca” u javnom diskursu se sve češće derogira i delegitimira socijalizam i Narodnooslobodilačka borba. U mnogim tekstovima se, na tragu opreke Europa/Balkan “boljševičko” i “totalitarno” dovodi u vezu sa srpskim, te se tako negdje implicitno, a negdje eksplicitno Srbe dovodi u vezu s poslijeratnim egzekucijama i represijom koja se događala za vrijeme socijalističke vlasti. Povijest se sve više revidira tako da se Hrvate predstavlja kao žrtve eksplicitno državne opresije, a implicitno Srba. U ranije spomenutom tekstu iz *Glasa Slavonije* se tako “partizanstina”, stilski označena pejorativom, zajedno sa četništvom, ustaštvom i separatizmom pobunjenih Srba stavlja u “košaru balkanizama”. Distanciranje od socijalističkog nasljeđa, doduše oprezno, počinje već prije pobjede HDZ-a na izborima, izvještajima s Bleiburškog polja i s ostalih mjesta na kojima su pogubljeni pripadnici poraženih vojski nakon Drugog svjetskog rata, a zahuktava se za vrijeme i nakon nemirnog ljeta 1990. godine. Šestog srpnja, prije početka pobune krajiških Srba, *Slobodna Dalmacija* će u rubrici “U zrcalu štampe” prenijeti intervju s Pericom Juričem zamjenikom republičkog ministra policije originalno objavljen u *Večernjem listu*. U njemu, Perica Jurič izjavljuje sljedeće:

Da su me u ovu kuću doveli prije nekoliko mjeseci, (zgradu republičkog Sekretarijata za unutrašnje poslove n. a.) sigurno me ne bi mogli dovesti već donijeti! Imao sam predrasude koje su bile opravdane, jer ljudi su, Hrvati, bili zatvarani, progonjeni, među ostalim i zbog ‘pevanja ustaške pesme Lepa naša’ (SD, 6. srpnja 1990).

Juričevo korištenje ekavice kad govori o “pevanju Lepe naše” (inače službene himne SR Hrvatske za vrijeme SFRJ) služi identifikaciji hrvatskih Srba kao onih koji su provodili navodnu represiju nad Hrvatima, implicirajući da su odnosi moći prije promjene vlasti bili krojeni u korist Srba te da su oni tu moć koristili kako bi progonili Hrvate na etničkoj osnovi. U *Glasi Slavonije*, 26. srpnja 1990., buduća ratna izvjestiteljica Ana Diklić će u tekstu “O oružju i ratu” napisati da se politički predstavnici hrvatskih Srba “više ne mogu skrivati iza firme jugoslavenstva” i “partije mirisnog cveća čiji stijeg su nosili upravo Srbi” (GS, 26. srpnja 1990). Sličan obrazac primjenjuje se kad se govori o navodnim zločinima partizana nakon Drugog svjetskog rata. Interes za slučajeve partizanske odmazde nad članovima poraženih vojski i civilima snažno je porastao nakon dolaska HDZ-a na vlast i brojna svjedočanstva i priče preživjelih iz poratnog razdoblja su prenošene i u *Slobodnoj Dalmaciji* i u *Glasi Slavonije*, često s preuveličanim brojkama i bez navođenja nedvojbenih izvora za pojedine informacije. Rijetka su bila čak i svjedočanstva iz prve ruke. Navedenim se stradanjima često daje velik emotivni naboj i pretvara ih se u slučajeve nacionalnog progona Hrvata od strane Srba. Takvi primjeri odražavaju širi trend historijskog revizionizma i negacionizma, koji se ponovno budi u zemljama Srednje i Istočne Europe nakon pada Berlinskog zida.

U zemljama bivše Jugoslavije revizionizam se manifestira kao nova reinterpretacija Narodnooslobodilačke borbe. Narodnooslobodilačka borba u neku ruku prestaje biti zajednička antifašistička borba jugoslavenskih naroda protiv fašizma i okupacije i počinje se opisivati kao ideološki i etnički sukob, te kao početak “komunističkog totalitarizma”. Između ostalog poticaj revizionizmu dao je Franjo Tuđman reinterpretacijom hrvatske uloge u Drugom svjetskom ratu. Te reinterpretacije, obavljivane isprva pod egidom akademske historiografije, a kasnije kao dio novog odnosa prema povijesti, imale su za cilj obnavljanje hrvatskog nacionalnog ponosa za koji je Tuđman smatrao da je narušen nametanjem povijesne krivnje zbog kolaboracije dijela Hrvata s nacističkom Njemačkom i sudjelovanja ustaša u Holokaustu (MacDonald, 2002: 166).

Tuđman je naročito bio posvećen umanjivanju ustaškog zločina u Jasenovcu, tvrdeći da je Jasenovac uteg krivnje stavljen Hrvatima oko vrata kako bi ih Srbi lakše držali u pokornosti (MacDonald, 2002: 166—167). Umanjivanje broja Srba, Židova, Roma i protivnika zločinačke NDH u logoru smrti Jasenovac, išlo je ruku pod ruku s naglašavanjem i komemoriranjem poslijeratnih egzekucija koje su partizani 1945. izvršili nad pripadnicima poraženih vojski

i kolabacionistima. Komemoracija koja je privukla najviše pažnje početkom 1990-ih odvijala se na Bleiburškom polju, lokaciji koja je služila kao simbol svih poslijeratnih odmazdi partizana nad poraženim vojskama. Poslijeratna izvansudska smaknuća osoba za koje se vjerovalo da su surađivale s nacistima, bila su izuzetno česta pojava u zemljama koje su iskusile nacističku okupaciju. No, unutar novog nacionalističkog narativa, trudilo se instrumentalizirati te egzekucije kako bi se antifašističku pobjedu u Drugom svjetskom ratu prikazalo kao početak dugotrajne opresije Hrvata u socijalističkoj Jugoslaviji. Iako je Jugoslavija bila višenacionalna federacija, u tim novim interpretacijama povijesti ona je prikazivana kao instrument srpske opresije nad Hrvatima. Samim time, stvarne i izmišljene odmazde antifašista nad kolaboracionistima dobivaju nacionalni karakter, prvenstveno kao zločini Srba nad Hrvatima.

Premda je sam Tuđman, koji je bio sudionik Narodnooslobodilačke borbe, oklijevao javno i oštro osuditi antifašizam Titovih partizana, u tisku se povremeno javljaju članci koji povezuju antifašizam sa srpskim nacionalizmom i predstavljaju Hrvate kao žrtve partizana. *Glas Slavonije* tako u srpnju 1990. objavljuje nekoliko priča o prijekom sudu kojeg su partizani potkraj Drugog svjetskog rata uspostavili u Tovarniku. Autor iznosi da su građani Tovarnika bili “ubijani i mučeni zato što su Hrvati” (GS, 8. srpnja 1990). U nastavku članka koji je objavljen pet dana kasnije, prenosi se priča o tome kako su partizani u Slavoniji Hrvate “bacali s tornja Srpske pravoslavne crkve” (GS, 13. srpnja 1990). Može se reći da ta slika služi povezivanju Srba sa zločincima nad nevinim civilima i ratnim zarobljenicima, a odabir bogomolje daje zločinu pomalo ritualni ton i implicitno opet identificira Srbe kao počinitelje zločina. Sličnoj svrsi služi i kovanica “srbopartizanski” koju je 11. kolovoza 1990. godine u intervjuu danom *Slobodnoj Dalmaciji* upotrijebio glavni tajnik HDZ-a Miljenko Žagar, izjavivši da je prije 1990. “sve što je bilo partizansko ili srbopartizansko bilo dobro, a sve ostalo loše” (SD, 11. kolovoza 1991). Ta kovanica će se u nastavku devedesetih povremeno koristiti u člancima koji govore o egzekucijama koje su partizani 1945. provodili nad kolaboracionistima. Tako se s vremenom “balkanizirani” hrvatski Srbi počinju poistovjećivati s autoritarnim vlastodržcima jugoslavenskog perioda hrvatske povijesti te se pritom istovremeno daje nacionalni naboj stvarnim i imaginarnim tragedijama hrvatskog naroda, a Narodnooslobodilačka borba iz zajedničke borbe svih naroda Jugoslavije naroda protiv fašističkog okupatora i domaćih kvislinga polako se redefini- ra kao zločin komunista isključivo srpskog porijekla nad slobodoljubivim i

miroljubivim Hrvatima. Žagar će u tim procjenama otići osobito daleko i u spomenutom intervjuu ustvrditi da su Hrvati najveće žrtve boljševizma i da su u zločinima nad Hrvatima nakon rata stradavali i “od dijela Srba četničke provenijencije” (SD, 11. kolovoza 1990).

Nakon izbijanja rata u Hrvatskoj, Srbi i komunisti/partizani postaju dio istog negativno konotiranog ideologema neprijatelja i agresora. *Slobodna Dalmacija* će tako ubrzo tijekom ljeta 1991. ukloniti iz svog impresuma podatak o odlikovanju koje je Josip Broz Tito dodijelio listu. U *Glasi Slavonije* će se objedinjavati srpski, jugoslavenski i komunistički karakter neprijatelja često i pomoću novostvorenih kompozita poput “srbočetnika”, “srbo-jugoslavenske armije” i “agresora” kojima “vrijeme urezuje zvjezdasto-kokardolike znakove na čela” (GS, 4. rujna 1991). Pred početak školske godine, u rujnu 1991., Nevenka Levak je u *Glasi Slavonije* kritizirala udžbenike iz prirode i društva zbog njihova sadržaja o Narodnooslobodilačkoj borbi. U članku “Srbo-komunističke podvale u udžbenicima” autorica otvoreno uspoređuje partizane iz Drugog svjetskog rata i pobunjene Srbe koje naziva “četnicima”, tvrdeći da su i jedni i drugi dolazili do hrane i potrepština pljačkanjem Hrvata (GS, 11. rujna 1991). U ratnim izvještajima se pak, učestalo izvještava da “okupatorska armija pokušava uništiti sve što nije uspjela 1945.” (GS, 6. rujna 1991), čime se rat u Hrvatskoj predstavlja kao nastavak Drugog svjetskog rata, a narodnooslobodilačka vojska se pritom grubo izjednačava sa srpskim nacionalistima i separatistima.

/ “Hajduci” i “teroristi”

Na negativnu heteropredodžbu Srba kao “Balkanaca” direktno se nadovezuje niz predodžbi kojima se pobunjene Srbe opisuje kao “hajduke”, “odmetnike” i “teroriste”. Takav vid izvještavanja je, kako upućuje Ivo Žanić direktno preslikan od predstavnika političke vlasti u Hrvatskoj, koja se, iako u to vrijeme u sukobu sa saveznom vladom, željela predstaviti kao legitimna. Povijesno, hajduci su na području Balkana bili odmetnici koji su djelovali na razmeđi Osmanskog i Habsburškog carstva te Venecije, djelujući kao razbojnici, ali također uživajući i ugled kao borci protiv imperijalnih središta. Samim time, njihov povijesni prikaz je višedimenzionalan i kompleksan i figura hajduka je u različitim povijesnim kontekstima bila različito reprezentirana. Ponegdje je tako imaginarij “hajdučije” bio apropriran kao znak borbe za nacionalno

oslobođenje od tuđinske vlasti ili okupatora, dok je ponegdje “hajduk” postao simbolom osobe s druge strane zakona. Upravo predstavnici vlade najčešće opisuju Srbe kao “hajduke” i “odmetnike”. Stjepan Mesić je tako nedugo nakon izbivanja takozvane “balvan revolucije” u kolovozu 1990. nazvao postavljanje barikada i odricanje poslušnosti kninske milicije “cestovnom hajdučijom” (*Vjesnik*, kolovoza 1990). Sam pojam “hajduk”, kojim će se često nazivati pobunjeni Krajišnici, povijesno je na prostoru jugoistočne Europe imao ambivalentno značenje: u folklornim predajama hajduci su često bili pobunjenici protiv nelegitimne i tuđinske vlasti, dok se u povijesnim izvorima elita hajduci povezuju s razbojništvom i okrutnostima. Prema tome, možemo reći da predstavnici hrvatske vlasti preuzimaju percepciju hajduka iz austro-ugarskih, mletačkih ili turskih izvora, nasuprot “folklornom narativu o hajducima” (Žanić, 2018: 94). Takva percepcija odaje da se hrvatski političari smatraju predstavnicima centralne vlasti, pa se, u neku ruku, naglašava navodni kontinuitet između tadašnje hrvatske vlasti i ranijih imperijalnih vlasti. Nadalje, prostor Krajine i njegovi stanovnici, kad ih se naziva “hajducima”, a ne samo “kriminalcima” ili “teroristima” bivaju izmješteni iz trenutnog vremena u daleku prošlost. Time se implicira da njihova pobuna nije samo nasilnička i nelegitimna, već se njihovo djelovanje prikazuje kao arhaično, “primitivno” u odnosu na “modernu” središnju vlast.

U ranijim izvještajima Srbe se najčešće naziva pobunjenicima ili odmetnicima, a u kasnijim ih se izvještajima predstavnika vlasti ili političkih stranaka zove hajducima i teroristima. Situacija se značajno mijenja nakon napada na policijsku stanicu u Pakracu, a osobito nakon plitvičkog uskrsnog incidenta kad i novinari počinju otvoreno opisivati ponašanje pobunjenih Srba navedenim terminima. Tako će u nepotpisanom izvještaju od 5. ožujka 1991. prenesenom u *Glasi Slavonije* upad kninskih milicionera u pretežno hrvatsko selo Kijevo biti opisan kao “bezobzirni akt hajdučije” (*GS*, 5. ožujka, 1991), a 7. ožujka će pregled stanja u Krajini biti objavljen pod naslovom “Nastavlja se hajdučija i razbojništvo”. Nakon obračuna na Plitvičkim jezerima, *Slobodna Dalmacija* koristi za od Hrvatske odmetnute milicionere naziv “paradržavni teroristi” a pokušaj zauzimanja nacionalnog parka opisuje “brutalnim terorističkim činom” (*SD*, 1. travnja 1991). Pritom valja istaknuti da većina komentatora koji pišu za *Slobodnu Dalmaciju* za eskalaciju sukoba podjednako optužuju hrvatske, kninske i beogradske vlasti. Dominantni narativ zastupljen među kolumnistima *Slobodne Dalmacije* tijekom travnja 1991. ističe da su političari i

stranački vođe, vođeni partikularnim interesima isprovocirali sukob i izazvali pogibiju nedužnih ljudi (SD, 1. travnja 1991).

Glas Slavonije koji u to vrijeme djeluje pod mnogo direktnijim pritiskom Branimira Glavaša i osječkog HDZ-a u puno većoj mjeri preuzima dominantni narativ hrvatskih vlasti. Tako Drago Hedl o događajima na Plitvicama piše: “Možda predugo tolerirano bezvlašće i hajdučija pretvorili su se u terorističku akciju, pobunu i divljaštvo” (GS, 1. travnja 1991). Pobunjenike s Plitvica, Hedl opisuje na izrazito emotivan način, odstupajući od uobičajeno odmjerenog tona kojim je pisao uredničke priloge, kao “otpadnike, desperadose, pobunjenike, i – ne znamo uopće kako ih nazvati” (Ibid). U izvještavanju je vidljiva razlika između afektivno neutralnije pravno-političke kvalifikacije “terorista” i “naoružanih pobunjenika” i puno emotivnijih ideologema poput “desperadosa”, “odmetnika” i “hajduka”. Dok pojmovi iz prve skupine jednostavno opisuju pobunu u pojmovima koji suprotstavljaju legitimne snage vlasti i Srbe koji se za svoje interese bore nelegalnim i nelegitimnim putem, drugi set pojmova nosi daleko veći emotivni naboj. Kategorije “hajduka” i “desperadosa” su pojmovi koji su krojeni da izazovu daleko veći strah i moralnu osudu, te djeluju egzotizirajuće i pomalo dehumanizirajuće u odnosu na pobunjenike. Žaničevim riječima, dok je terorist ili buntovnik netko tko se jednostavno odrekao zakonitog i mirnog načina borbe za svoje interese, “hajduk” ili “razbojnik” je netko tko krši državne i ljudske zakone iz niskih pobuda (Žanić, 2018: 94). Nazivanje Srba iz Hrvatske tim terminima je u travnju 1991. bilo toliko učestalo da je vijećnica Vera Đukarić prosvjedovala protiv predstavljanja srpskog naroda u terminima “hajduka, bandita, desperadosa, odmetnika, barikada, revolucionara...” (GS, 13. travnja 1991). Prema izjavama koju je skupina Srba iz Baranje dala *Glasi Slavonije* nazivanje Srba razbojnicima je do sredine 1991. postalo normom u hrvatskim *mainstream* medijima: “...svakog se dana na njoj (HTV nap. a.) pet puta u svakim vijestima za Srbe kaže da su banditi, naoružana banda, četnici, odmetnici, komandosi.” (Ibid).

Nakon incidenta u Borovu Selu diskurs razbojništva se intenzivira i slika “hajduka odmetnutih od ljudskog zakona” transformira se u sliku pobunjenika kao potpuno nehumanih i ponegdje čudovišnih osoba. U *Slobodnoj Dalmaciji* su pripadnici paravojske iz Borova Sela opisivani u izrazito emotivno nabijenim pojmovima kao “životinjske spodobе u ljudskom obličju” i “bradate zvižeri” (SD, 5. svibnja 1991). *Glas Slavonije* 4. svibnja prenosi izvještaj s prosvjednog skupa u Osijeku na kojem je govorio i Petar Kljajić, predsjednik Okružnog

suda i jedan od osnivača HDZ-a u Osijeku, koji je, odgovarajući na uvredljivo skandiranje okupljenih prosvjednika izjednačio Srbe s teroristima: “Zašto vrijeđate poštene Cigane, jer Srbi nisu Cigani? Cigani i Romi nisu nikad bili teroristi, to samo mogu biti Srbi, koji se još do danas nisu izjasnili da su lojalni hrvatskoj republici i hrvatskom vrhovništvu” (GS, 4. svibnja 1991).

Iako su prosvjedi Hrvata nakon Borova Sela često postajali nasilni, nasilje na tim prosvjedima je legitimirano u tisku, te nije opisano kao etnički motivirano nasilje već kao legitiman izraz građanskog nezadovoljstva. Drugog svibnja, koristeći kao povod umorstvo bibinjskog policajca Franka Lisice, ubijenog u Polaći, oko dvije tisuće ljudi naoružanih palicama i vatrenim oružjem protutnjalo je središtem Zadra uništavajući izloge, ugostiteljske objekte i domove zadarskih Srba. Uništeno je na desetke objekata, a narednih dana su još mnogi lokali dignuti u zrak eksplozivom, a prema nekim navodima, počelo se s protjerivanjima, otmicama, pa i ubojstvima zadarskih Srba i “nelojalnih” Hrvata (Marinković, ožujak 2010). Izvještavanje *Slobodne Dalmacije* o tom višednevnom divljanju, koje je rezultiralo milijunskom štetom, protjerivanjem građana, pa čak i umorstvima, bilo je izrazito pristrano. U *Slobodnoj Dalmaciji* se tako 3. svibnja govori jedino o “gnjevnom” prosvjedu Bibinjaca za koje se navodi da su se “mirno razišli” (SD, 3. svibnja 1991). Sutradan, članak potpisan inicijalima J.Š. prenosi priopćenje Međustranačkog savjeta za obranu općine Zadar u kojem se ističe kako je “prosvjed protekao dostojanstveno” ali da se “mali dio malodobnih građana otrgao kontroli i počinio štetu na objektima čiji su vlasnici i srpske i hrvatske nacionalnosti” (SD, 4. svibnja 1991). U broju od 5. svibnja, govori se o sličnim prosvjedima diljem Hrvatske, pa se između ostalog spominje i razbijanje izloga i uništavanje objekata. No, naoružane počinitelje takvih radnji se ne naziva nasilnicima i kriminalcima, već te izraze etničkog progona novinari *Slobodne Dalmacije* nazivaju iskazivanjem nezadovoljstva građana zbog pogibije hrvatskih policajaca, a počinitelje ili neutralno nazivaju “nepoznatim počiniteljima” ili “grupama građana” (SD, 4. svibnja 1991). Postupke hrvatskih prosvjednika u Osijeku slično će braniti i novinar *Glasa Slavonije*. Za prosvjed na kojem su se skandirale parole koje su pozivale na nasilje prema Srbima i palile srpske, jugoslavenske i partijske zastave, izvjestitelj je rekao da je “nabijen žestinom, hrvatski narod progovorio srcem” (GS, 4. svibnja 1991).

Kako se približavala jesen 1991., predodžba o hrvatskim Srbima kao kriminalcima počinje u potpunosti dominirati u člancima u *Glasi Slavonije*. Prostor Krajine tako postaje zemlja potpunog bezakonja gdje “tenkovi i transporter

brinu o orgijanju” (GS, 4. rujna 1991), supruga jednog navodnog političkog funkcionara Krajine je “krvava doktorica koja potiče supruga na svireposti i pritom zacijelo doživljava orgazam” (GS, 5. rujna 1991), a borba protiv JNA i srpskih pobunjenika postaje “otpor da se brani civilizacija” (ibid.). Od početnih kvalifikacija o “terorizmu” i pobuni, preko definiranih ideoloških odrednica “hajdučije” i “razbojništva”, u drugoj polovici 1991. ratni sukob u Hrvatskoj se sve više predstavlja kao manihejska borba Europe, civilizacije, humanosti, reda i zakona protiv posve animalnih i dehumaniziranih pobunjenika. Postepeno je slika monsturoznih “bradatih zvijeri” i “razbojničkih hordi”, kojima se suprotstavljaju građani motivirani pravedničkim gnjevom, postala dominantnim načinom prikazivanja sukoba. Kategorije pridavane hrvatskim vlastima s jedne i pripadnicima paravojski s druge strane, postat će etničke kategorije – pravednih Hrvata koji se brane i krvoločnih Srba ogrezlih u bezakonje.

/ Petokolonaši i zavjernici

Proliferacija raznih teorija zavjere i izvještaja o “unutarnjim neprijateljima” učestala je pojava u vremenima društvenih kriza i sukoba. Politolog Nebojša Blanuša objasnio je nastanak i ulogu teorija zavjere preko modela koji počiva na lacanovskoj psihoanalizi. Ukratko, Blanušin model pretpostavlja da teorije zavjere nastaju u trenucima kad dolazi do iznenadne i izvanredne situacije koja “vodi prema krizi svijesti u kojoj se čini da je svijet izbačen iz ravnoteže ili izokrenut naglavce” (Blanuša, 2011: 36). U takvim slučajevima traga se za objašnjenjima “što ili (češće) tko je odgovoran za nastalu nevolju” a ta objašnjenja rezultiraju procesom usidranja, metaforizacije i konkretiziranja slike podmuklih neprijatelja koje je potrebno pobijediti i/ili eliminirati (ibid.). Antagonizmi, na kojim počiva svako društvo projiciraju se u specifičnu sliku neprijatelja kojeg se smatra odgovornim za neuspjeh i nejednakosti u društvu (ibid: 60). Kriza u kojoj se jugoslavensko društvo našlo osamdesetih godina prošlog stoljeća, rezultirala je brojnim teorijama zavjere, isprva onima koje su “identificirale” neprijatelje zajedničkog socijalističkog projekta (primjer takvih su prozivke i afere vezane uz takozvanu “Bijelu knjigu” u kojoj su brojni hrvatski i srpski intelektualci opisani kao širitelji subverzivnih i/ili nacionalističkih ideja), a jačanjem nacionalizma (ponajprije u Srbiji, na-

kon uspona Slobodana Miloševića) sve su češće teorije zavjere koje za krizu pronalaze krivce u pripadnicima drugih naroda Jugoslavije. Bez ulazanja u konkretnu psihoanalitičku temelje Blanušine teorije, za analizu teorija zavjere u javnom prostoru nije toliko bitno jesu li one istinite, djelomično istinite ili u potpunosti fabricirane, već način na koji se informacije o njima plasiraju u medijski prostor i kako djeluju kao sredstvo proizvodnje diskursa ili sredstvo mobilizacije populacije.

Negativna slika srpske politike kao inherentno zavjeraške je mnogo starija od njezine konkretne manifestacije koja se u hrvatskoj javnosti pojavila devedesetih godina prošlog stoljeća. Imagem Srba kao zavjeraškog naroda, nadovezivao se na predodžbu hrvatske vlasti kao predstavnika legaliteta, javne i demokratske vladavine, nasuprot skrivenih snaga koje žele tajno potkopati same temelje društva. Povijesno, trop o "srpskoj zavjeri" dio je tradicije koja srpsku političku povijest čita uglavnom kroz djelovanje tajnih društava poput "Crne ruke", a koja je postala uvriježenom interpretacijom uzroka Prvog svjetskog rata u Austro-Ugarskoj Monarhiji. U narativima hrvatskih nacionalista u međuratnom razdoblju i u ustaškoj emigraciji poslije Drugog svjetskog rata, više navodno srpskih tajnih društava, između ostalih "četnici", "Crna ruka", "Slavenski jug" i "Orjuna" bivaju prokazanima u raznim teorijama zavjere kao organizacije koje za glavni cilj imaju uništavanje hrvatskog nacionalnog identiteta i širenje "velikosrpskih" ideja (MacDonald, 2002: 109).

Na početku devedesetih, nakon prvih višestranačkih izbora, na tu se bogatu tradiciju teorija zavjere u javni prostor počinju plasirati nove teze koje govore o sličnim skupinama, u pravilu koordiniranima iz Srbije, koje djeluju s ciljem destabilizacije nove hrvatske vlasti. Tako će se u priopćenju HSLŠ-a povodom prekinute utakmice između Dinama i Crvene zvezde u Maksimiru, 13. svibnja 1990. godine, reći da su navijački neredi "smišljeno izazivanje incidenta sa svrhom destabiliziranja Hrvatske" (GS, 15. svibnja 1990). Četiri dana kasnije, članak Darka Korićanca će iznijeti sumnju u sastav policijskih snaga u Hrvatskoj, baziranoj na etničkoj strukturi policije. Korićanac se tako pita: "Može li se država pouzdati u svoje policijske snage? Jesu li one uopće državne ili bi se zbog svog heterogenog nacionalnog sastava u slučaju nereda ipak opredijelile za jednu stranku?" (GS 19. svibnja 1990). Korićanac također ističe bojazan zbog činjenice da su policijski komandiri često "pročetnički orijentirani" (ibid.). Iako članak na kraju donosi brojke kojima dokazuje da je većina policajaca i komandira hrvatske narodnosti, čini se da je članak ipak odraz sumnje

u lojalnost policijskih snaga u vremenu kad su zagrebački policajci optuživani za preveliku popustljivost prema “delijama” koji su izazivali neredu u Zagrebu.

Uz sumnju u odanost policijskih snaga, česte su i izjave o mogućem izvozu Miloševićeve “antibirokratske revolucije” u Hrvatsku. Vlasti u Hrvatskoj će na pobunu Srba u kolovozu gledati upravo kao na pokušaj izvoza antibirokratske revolucije, a takav diskurs će se redovito javljati i u medijima. Svetozar Sarkanjac će u *Glasi Slavonije* reći da je “nova Hrvatska postala metom unutarnje i vanjske zavjere i antidemokratskih i dogmatskih hegemonističkih i unitarističkih snaga... Oni idu za tim da Hrvatsku destabiliziraju i kosoviziraju” (GS, 7. kolovoza 1990). Sarkanjac ne imenuje jasno vanjske i unutarnje neprijatelje, ali priča o kosovizaciji ne ostavlja sumnje da se u slučaju vanjskih neprijatelja radi o Miloševiću i rukovodstvu Srbije, koje se posredno identificira kao savez “tvrdočinijskih” komunista (“antidemokratski”, “dogmatski”) i srpskih nacionalista (“hegemonistički”, “unitaristički”). “Unutarnji neprijatelji” iz članka su jasno identificirani kao kninski Srbi koji “u gradu hrvatskog kralja Zvonimira” insceniraju “protuhrvatske, ekstremističko srpske i velikosrpske četničke skupove” (*Ibid.*). Isticanje Knina kao “grada hrvatskog kralja Zvonimira” ovdje služi legitimaciji Knina kao povijesnog hrvatskoga grada usprkos njegovom etničkom sastavu 1990. godine, pretpostavljajući tako srednjovjekovnu prošlost sadašnjosti, odnosno tadašnjoj kompleksnosti nacionalnog sastava stanovništva. Takva formula tipična je za nacionalistička “svojanja” etnički mješovitih teritorija kakva su česta u vremenu raspada Jugoslavije, a nizanje kompozitnih i pomalo tautoloških *buzzwordova* naziva ostavlja dojam da se radi o koluziji opasnih skupina antagonističkih spram percipirane nacionalne zajednice koje su određene jedino negativnim atributima koji bi trebali evocirati strah.

Takav diskurs dolazi iz samih centara političke moći. Dokaz tome je govor Franje Tuđmana 15. kolovoza, na sastanku s novinarima redakcija iz Hrvatske i dopisnicima iz Zagreba. Tuđman otvoreno govori da je Hrvatska suočena “s dobro organiziranom urotom čiji je cilj destabilizacija demokracije u Hrvatskoj” (SD, 15. kolovoza 1990). Tuđman je kao organizatore te “urote” naveo “ekstremne elemente među srpskim narodom” (*ibid.*). Paralelno s optužbama za urotu s ciljem destabilizacije Hrvatske, počinje i traženje takozvanih “petokolonaša”, osoba koje se medijski optužuje da prikriveno rade protiv interesa hrvatskog naroda i djeluju kao agenti navedene destabilizacije. U danima koji su prethodili “balvan revoluciji” u *Glasi Slavonije* mnogo medijskog prostora

dobiva sukob tadašnjeg osječkog gradonačelnika Zlatka Kramarića s rektorom Osječkog sveučilišta pedagogom Milanom Ratkovićem. Zlatko Kramarić se trudio umiješati u rad Sveučilišta i smijeniti rektora. U *Glasi Slavonije* prostor je dan i jednom i drugom sugovorniku, ali se iz postavljenih pitanja vidi da je novinar skloniji Kramariću. Kramarić je, tijekom 1990. i 1991. redovito pisao kolumnu “Riječ gradonačelnika” u *Glasi Slavonije* u kojoj se nije libio kritizirati neistomišljenike sa Sveučilišta, a glavni argumenti su mu bili njihova upitna lojalnost i nacionalna pripadnost. U intervjuu se obrušio na netom izabranog rektora i članove akademske zajednice koji su ga podržavali: za Kramarića oni su ljudi “s pozamašnim stažom u službi starog režima i novim nastupom boraca za srpska prava”, koji su “skinuli maske i pokazali svoje pravo, bradato lice” (GS, 25. kolovoza 1990). Sveučilište i akademska zajednica će i kasnije postati predmetom bezobzirnih napada: Nevenka Levak će tako u dva članka objavljena 7. i 8. rujna 1991. prozivati profesore koji se nedovoljno angažiraju oko obrane Osijeka ističući da su mnogi od njih “obrazovali četnike” (GS, 7, 8. i 9. rujna 1991).

Nakon incidenta u Borovu Selu, spominjanje urota protiv Hrvatske i optužbe za “sumnjivu lojalnost” postat će česte i u *Slobodnoj Dalmaciji*, a u *Glasi Slavonije*, koji je već pretrpio privatizaciju pod “dugim cijevima” od strane Branimira Glavaša (Hedl, 2010: 83) doseći će izrazit intenzitet. U *Slobodnoj Dalmaciji* će se Mislav Kukoč tako okomiti na hrvatske zastupnike u Saveznom vijeću Savezne skupštine i tražiti obznanjivanje njihovih imena kako bi se javnost upoznala s “pronositeljima izdaje nacionalnih interesa” (SD, 2. svibnja 1991). Kukoč će se 6. svibnja okomiti i na izvještavanje *Yutela*, nezavisne televizijske kuće koja se nastojala suprotstaviti nacionalizmu i izvještavati o krizi iz pro-jugoslavenske, ali ne i unitarističke perspektive. U članku naslovljenom “Miris građanskog rata” Kukoč će ismijavati “neutralni *Yutel* koji sve to (događaje iz Borova Sela, nap. a.) mrtav hladan prenosi s odmakom prividne objektivnosti, trudeći se brižljivo da pod svaku cijenu uspostavi ekvidistanciju osuda ‘objiju zaraćenih strana’” (SD, 6. svibnja 1991). Napad na novinare *Yutela* bio je jedan od ranih pokušaja propitkivanja lojalnosti onih osoba unutar javne sfere čije izvještavanje nije smatrano dovoljno “domoljubnim” u ratnim događajima koji su uslijedili. No Kukočeve ironične kritike bile su blage u usporedbi s tekstovima koji su u ljeto i jesen 1991. godine objavljeni u *Glasi Slavonije*. Krajem srpnja 1991. *Glasi Slavonije* koji je i prije bio pod velikim pritiskom osječkog HDZ-a, sad je potpuno pao u ruke ljudi bliskih Branimiru

Glavašu u uskoro se počeo truditi da pronalazanjem izdajnika nadmaši i zloglasni *Slobodni tjednik*. Već ranije, poslije napada na hrvatske policajce u Borovom Selu, napad se promatra kao elaborirana obavještajna akcija. U organiziranju zasjede je, navodno, sudjelovala dobro organizirana grupa terorista uglavnom sačinjena od “profesionalnih ubojica, plaćenika i bivših agenata Sekuritatea koje je kao prebjeg iz Rumunjske prihvatila srbijanska služba državne sigurnosti” (GS, 6. svibnja 1991). “Pouzdan i anonimna izvor” je neimenovanom novinaru prenio da su na tijelima poginulih terorista otkriveni “tetovirani znakovi i šifre” koji ih odaju kao tajne agente. Isti članak netočno prenosi da su hrvatski policajci ubili pedeset terorista, što je navodno potvrdio i MUP, kao i da su policajci presreli šifrirane poruke na rumunjskom jeziku.

Kasniji članci u *Glasi Slavonije* ističu se još bezobzirnijim prozivanjima hrvatskih Srba i “nelojalnih Hrvata”. Nevenka Levak tako u brojnim izvještajima od 14. rujna donosi popise imena Srba iz baranjskih sela koje naziva “zvijerima” (GS, 14. rujna 1991). U nepotpisanoj seriji članaka “Stanje u porobljenoj Baranji” kaže se: “Raspolažemo i imenima Hrvata koji su spremno dočekali svojih pet minuta da bi se stavili na dispoziciju novoj vlasti, ali još imaju vremena dobro razmisliti o svom udjelu u baranjskoj tragediji”. Implicirana prijetnja Hrvatima koji su se na nigdje specifičan način “stavili na dispoziciju novoj vlasti” u sutrašnjem će nastavku biti mnogo eksplicitnije artikulirana, pa će tako biti objavljen dug popis imena “nelojalnih” Hrvata i njihovih članova obitelji, za mnoge od kojih je navedeno u kojim gradovima žive, te će autor izraziti nadu da će navedeni “dobiti metak” (GS, 15. rujna 1991). Osim Hrvata čija je krivica bio ostanak na okupiranim područjima, novinar potpisan imenom N. Špoljarić govori da i u Osijeku postoje “kosovci i petokolonaši” koji za vrijeme zamračenja ostavljaju upaljena svjetla i tako daju “signale neprijatelju” (GS, 9. rujna 1991).

Brutalni i zločinački aspekti ratne situacije u Osijeku u ljeto i jesen 1991. kasnije su jasno opisani tijekom suđenja Branimiru Glavašu i ostalima. Ako na umu imamo činjenice otkrivene u tim istragama, jasno je kako je prozivanje pojedinih osoba kao “rodbine zločinaca” ili “kosovaca i petokolonaša” u tim ratnim vremenima moglo predstavljati i smrtnu presudu. Optužnica koju je 2008. protiv Glavaša i drugih podiglo Županijsko državno odvjetništvo u Zagrebu navodi kako je “nakon što je tijekom ljeta 1991. godine Branimir Glavaš zapovjedio drugoopt. Ivici Krnjaku i trećeopt. Gordani Getoš-Magdić da iz redova provjerenih i pouzdanih osoba osnuju postrojbu za posebne, izvi-

đačko-diverzantske namjene pod njegovim nadzorom, te nakon što su oni tu postrojbu osnovali, u više navrata zapovijedao im da protuzakonito lišavaju slobode civile srpske i druge narodnosti, zlostavljali ih i usmrćivali” te da je “za vrijeme oružanog sukoba naredio, a i propustio spriječiti, iako je bio dužan, da se civilno stanovništvo ubija, prema njemu nečovječno postupi i da se primjenjuju protuzakonita zatvaranja, te da se civilima nanose ozljede tjelesnog integriteta, pa je time počinio ratni zločin protiv civilnoga stanovništva.¹

/ Zaključak

Slobodna Dalmacija i *Glas Slavonije* predstavljaju izuzetak u odnosu na mnoge druge medije s početka devedesetih. U vrijeme kad su listovi poput *Večernjeg lista* i *Vjesnika* zajedno s Hrvatskom televizijom već uvelike stavljeni u službu nacionalističke mobilizacije, ove se novine nastoje oprijeti pritiscima i stvarati nezavisan sadržaj vođen načelima pluralizma mišljenja i nepristranog izvještavanja. Ipak, ni ti listovi nisu bili imuni na prenošenje nekih od izrazito negativnih predodžbi hrvatskih Srba kakve su analizirane u ovom radu. Sva tri skupa narativa o sukobima u Jugoslaviji predstavljena u ovom radu bili su isprva narativi političkih elita, na jednak način na koji su narativi srpskog nacionalizma od sredine osamdesetih također bili produkt političkih elita u Srbiji.

Prvi narativ, onaj koji suprotstavlja balkanski identitet (poistovjećen sa Srbima) i europski (poistovjećen s Hrvatima) nastao je puno prije ratova u Jugoslaviji, no prethodno je uvijek bio ambivalentniji i rijetko ga se postavljalo u nacionalističku prizmu. Možda po prvi put, granice “Europe” i “Balkana” nisu zamišljane isključivo kao granice koje dijele modernitet od “primitivizma” već kao granice među narodima. Može se reći da je pojam Balkana, opterećen brojnim kompleksnim orijentalističkim predodžbama, po prvi put poslužio kao označitelj razdjelnice među južnoslavenskim narodima. Postepeno, i u *Glasi Slavonije* i u *Slobodnoj Dalmaciji*, taj se pojam počinje poistovjećivati s pojmovima “komunizma” i “boljševizma” te dolazi do svojevrsnog semantičkog ispreplitanja između pojmova “srpsko/komunističko/balkansko” pri čemu

¹ Objedinjena i izmijenjena optužnica protiv Branimira Glavaša i drugih, preuzeto s https://documenta.hr/-/novosti/crime-in-osijek/assets/files/Sudjenja_Branimir_Glavas_objedinjena_i_izmijenjena_optuznica.pdf. Pristupljeno stranici 13. siječnja 2021.

se, naravno, ignoriraju mnogobrojni antikomunistički (i antijugoslavenski) elementi u srpskoj nacionalističkoj ideologiji.

Narativ o “teroristima”, “hajducima” i “odmetnicima” je uobičajeni vid delegitimiranja političkih zahtjeva određene skupine, kojom se tu skupinu stavlja izvan zakona, te je uobičajen element političke komunikacije u brojnim sukobima. Kao recentan primjer mogu se izdvojiti trenutna prozivanja pokreta *Antifa* i *Black Lives Matter* od strane pristaša Republikanske stranke i pojedinih organa reda kao razbojničkih i terorističkih tijekom prosvjeda u Sjedinjenim Američkim Državama u zadnjim danima Trumpove vlasti. Naime, usred širokog nezadovoljstva uzrokovanog rastućim rasizmom i policijskom brutalnošću, organizacija za obrazovanje redarstvenika *ILEE* na svojim je mrežnim stranicama podijelila dokument u kojem pokret *Black Lives Matter* naziva terorističkom i kriminalnom organizacijom koja u većini gradova ima obučene snajperiste, spremne da u svakom trenutku ubijaju policajce i građane (Foley, 2020). Ona isprva funkcioniraju kao sredstvo komunikacije hrvatskih vlasti koje žele jasno opisati akcije pobunjenih Srba, od postavljanja barikada i raspisivanja referenduma o autonomiji, do oružanih napada na hrvatske policajce, kao nelegitimne i ilegalne akcije koje spadaju izvan sfere političkog – u svijet kriminala i “razbojništva”. Postepeno će ipak doći do više ili manje transparentnog stavljanja znaka jednakosti između pripadnika srpskog naroda i “terorističkog ponašanja”, na što su kao problem koji pogoršava međuetničke napetosti ukazivali i pojedini hrvatski Srbi. Diskurs koji stavlja hrvatske Srbe izvan najprije državnih, a potom i “ljudskih” zakona počeo će prelaziti u otvoren govor mržnje u člancima u *Glasi Slavonije* u podmakloj fazi rata, kad se hrvatske Srbe u potpunosti dehumanizira.

Narativ o “zavjeri” bio je jedan od vodećih narativa Hrvatske demokratske zajednice i ostalih desnih stranaka prije, za vrijeme i nakon izbora 1990. godine. Nezadovoljstvo hrvatskih Srba, navijački neredi i akti građanskog neposlušnosti postajali su dokaz “kosovizacije” Hrvatske i “izvoza birokratske revolucije”. Zavjere koje organizira rukovodstvo Srbije kasnije će prerasti u tipično ratno ponašanje prozivanja izdajnicima onih koji ne pristaju uz dominantnu nacionalističku politiku, a u *Glasi Slavonije* čak i objavljivanjem imena rodbine sumnjivih Hrvata.

Navedeni narativi prodirali su u medijski prostor, prvo, jer su mediji davali prostora samim političkim akterima, često i na prvim stranicama novina, da bi nakon toga prodrli u kolumnističke retke, a na kraju postali i sastavnim dije-

lom medijskih reportaža. Taj prodor se ispočetka čini postupan i neprimjetan. Narativi o “balkanskom mentalitetu” i “odmetništvu” hrvatskih Srba čije su akcije “poticane iz Beograda” supostoje uz mnoge glasne i jasno artikulirane glasove otpora dominantom nacionalističkom diskursu. Ta situacija se naglo mijenja nakon incidenta u Borovu Selu. Sukob između hrvatskih redarstvenika i članova paravojskih jedinica Srpske radikalne stranke², rezultirao je time da su i inače liberalni listovi poput *Glasa Slavonije* i *Slobodne Dalmacije* počeli usvajati nacionalistički diskurs i djelovati u smjeru mobilizacije Hrvata za obranu. U *Slobodnoj Dalmaciji* su takvi tekstovi prisutni u znatno manjem opsegu i artikulirani su mnogo umjerenije. *Glas Slavonije* bio je puno spremniji na usvajanje nacionalističkih narativa, a nakon njegovog preuzimanja, kad je Dragu Hedla, koji se opirao nacionalizmu, smijenio dotadašnji novinar *Slobodnog tjednika*, Josip Kelemen, postao je jedan od listova koji otvoreno šire govor mržnje protiv hrvatskih Srba i političkih protivnika HDZ-a.

I Bibliografija

IZVORI

Dnevni listovi:

- *Glas Slavonije*, god. 1990. i 1991.
- *Slobodna Dalmacija*, god. 1990. i 1991.

Pojedinački članci u ostalom tisku:

- Barišić, Marko. kolovoz 1990. Hrvatska suverena!, *Glasnik Hrvatske demokratske zajednice* br. 15: 4.
- Letica, Slaven, 7. ožujak 1989. Vođe, mase i modeli. *Danas*.
- Marinković, Erenst. ožujak, 2010. Kristallnacht – Zadar 1991. *Novosti*.
- Novak, Zrnka. rujan 1990. Nema čistih ruku. *Oslobođenje*.

LITERATURA

Barzilai-Nahon, K. 2008. Toward a theory of network gatekeeping: A framework for exploring information control. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 59 (9): 1493–1512. Doi: <https://doi.org/10.1002/asi.20857>

Bakić-Hayden, Milica. 2006. *Varijacije na temu “Balkan”*. Institut za filozofiju i društvenu teoriju, I.P. Filip Višnjić, Beograd.

Blanuša, Nebojša. 2011. *Teorija zavjera i hrvatska politička zbilja 1980. — 2007*. Plejada, Zagreb.

2 Prema kasnijem svjedočanstvu ministra unutarnjih poslova Josipa Boljkovca, incidentu je prethodio napad skupine članova HDZ-a koji su na selo ispalili rakete iz anti-tenkovskog oružja “Armbrust” s ciljem pogoršavanja međuetničkih tenzija.

- Čorak, Željka. 1993. Hrvatski spomenici: rane od tuđe bolesti. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 1 (15): 54—59.
- Gagnon, Valerie Phillip. 2004. *The myth of ethnic war: Serbia and Croatia in the 1990s*. Cornell University Press, New York.
- Hedl, Drago. 2010. *Glavaš: kronika jedne destrukcije*. Novi Liber, Zagreb.
- Jović, Dejan. 2003. *Jugoslavija- država koja je odumrla*. Prometej, Zagreb i Samizdat, Beograd.
- Kanižaj, Igor. 2011. Propaganda protiv istine: slike rata u medijima 1991. godine. U: Cipek, Tihomir (ur.): *Kultura sjećanja*. 1991. *Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*: 179—198.
- Kaplan, Robert. 2004. *Balkanski duhovi – put kroz istoriju*. DanGraf, Beograd.
- Leersen, Joep. 2007. Imagology: history and method. U: Manfred Bellar i Joep Leersen (ur.): *Imagology: The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*. Rodopi, New York.
- MacDonald, David Bruce. 2002. *Balkan holocausts?: Serbian and Croatian victim-centred propaganda and the war in Yugoslavia*. Manchester University Press, Manchester.
- Neumann, Birgit 2009. Towards a Cultural and Historical Imagology. *European Journal of English Studies*, 13 (3): 275—291. Doi: <https://doi.org/10.1080/13825570903223491>.
- Pavelić, Boris. 2014. *Smijeh slobode: uvod u Feral Tribune*. Naklada Val, Rijeka.
- Perković, Josipa. 2015. *Kovanje rata u Sisku kroz pisanje lista Slobodni tjednik u razdoblju od 1990. do 1993*. Diplomski rad, mentor: Ozren Žunec. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Rašeta, Boris. 1998. Slobodni tjednik i Srbi u Hrvatskoj. *Ljetopis SKD Prosvjeta*, 3: 140—156.
- Thompson, Mark. 1995. *Kovanje rata: mediji u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini*. HHO, Zagreb.
- Todorova, Marija. 2009. *Imagining the Balkans*. Oxford University Press, New York.
- Todorova, Marija. 1994. The Balkans: From Discovery to Invention. *Slavic Review* 53 (2): 453—482. DOI: <https://doi.org/10.2307/2501301>
- Vejvoda, Ivan. 1995. The Exit from Totalitarianism in East Central Europe and Globalization. *Macalester International*. 2 (8): 37—52.
- Vilović, Gordana. 2011. Govor mržnje. *Političke analize*, 2 (6): 68—70.
- Zambelli, Nataša. 2010. Između Balkana i Zapada: problem hrvatskog identiteta nakon Tuđmana i diskurzivna rekonstrukcija regije. *Politička misao*, 47 (1): 55—76.
- Žanić, Ivo. 2018. *Barjak na planini: Politička antropologija rata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1990 — 1995*. Srednja Europa, Zagreb.

VINKO DRAČA

**Reports from “Balvanija”: imagologic articulation
of rebellion of Croatian Serbs in *Slobodna Dalmacija*
and *Glas Slavonije***

This paper deals with imagological analysis of media reports on the Serb uprising in Croatia in two regionally strong dailies: “Slobodna Dalmacija” and “Glas Slavonije” during the years 1990 and 1991. Reporting and commenting on the events that immediately preceded start of the Yugoslav Wars in daily press is viewed through three frequently represented sets of images through which Serbs in Croatia were perceived: images of “Balkans” and semantically opposed term “Europe”, images of “Haiduks” and “brigandry”, and the imagological narrative of “conspiracy”. All these narratives evoked ethnic stereotypes and encouraged fear and hatred towards Serbs, and over time they gradually formed a part of imaginary of the dominant nationalist narrative.

KEYWORDS: *Serbs; imagology; ethnic stereotypes; daily press; nationalism; Slobodna Dalmacija; Glas Slavonije*